

*Η Φαντασία και το παιχνίδι ως εργαλεία μάθησης
και συμβίωσης*

Μικρό Δέντρο 2018

Φαντασία

Τι είναι η φαντασία; Έχουμε μάθει να ταυτίζουμε την έκφραση της φαντασίας των παιδιών αποκλειστικά με το συμβολικό παιχνίδι ή να τη συσχετίζουμε μόνο με την τέχνη. Ξεχνάμε όμως ότι η φαντασία αναφέρεται σε οτιδήποτε είναι πέρα από αυτό που υπάρχει στις αισθήσεις μας. Με βάση αυτόν το ορισμό ας θυμηθούμε ότι η φαντασία είναι μία δημιουργική διανοητική ικανότητα η οποία καθιστά δυνατές τη φιλοσοφία, την τεχνολογία, τη θρησκεία, τη φυσική, την αστρονομία, την πολιτική, την τέχνη και κυριολεκτικά κάθε τομέα της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Όπως λέει και ο Y.N. Harari στην «Σύντομη ιστορία του ανθρώπου», η ικανότητα του ανθρώπου να δημιουργεί μεγάλα δίκτυα συνεργασίας, μεγαλύτερα από κάθε άλλο πρωτεύον θηλαστικό, βασίζεται στην ικανότητα του να φαντάζεται και να δημιουργεί συλλογικούς μύθους:

«Οποιαδήποτε συνεργασία ανθρώπων σε μεγάλη κλίμακα-είτε πρόκειται για ένα σύγχρονο κράτος, μια μεσαιωνική εκκλησία, μία αρχαία πόλη ή μία αρχαϊκή φυλή-είναι θεμελιωμένη σε κοινούς μύθους που υπάρχουν μόνο στην συλλογική φαντασία των ανθρώπων. Οι εκκλησίες βασίζονται σε κοινούς θρησκευτικούς μύθους... Τα κράτη βασίζονται σε κοινούς εθνικούς μύθους... Τα δικαστικά συστήματα βασίζονται σε κοινούς νομικούς μύθους... Ωστόσο, τίποτα από όλα αυτά δεν υπάρχει έξω από τις ιστορίες που επινοούν και λένε αναμεταξύ τους οι άνθρωποι. Δεν υπάρχουν θεοί στο σύμπαν, ούτε έθνη, ούτε χρήμα, ούτε ανθρώπινα δικαιώματα, ούτε νόμοι, ούτε δικαιοσύνη έξω από το κοινό φαντασιακό των ανθρώπων.»

Η ίδια η γλώσσα, γραπτή ή προφορική δεν θα μπορούσε να υπάρχει αν ο άνθρωπος δεν είχε τη δυνατότητα να δημιουργεί σύμβολα και να επικοινωνεί με άλλους ανθρώπους πράγματα που είναι πέρα από τις αισθήσεις, όπως οι ιδέες, τα συναισθήματα ή τα σχέδια για το μέλλον.

Ψυχολόγοι και θεωρητικοί της εκπαίδευσης συμφωνούν σήμερα στο ότι η ικανότητα της φαντασίας στα μικρά παιδιά είναι μία ένδειξη νοητικής ανάπτυξης και μία δεξιότητα που θα πρέπει να καλλιεργηθεί. Παρ' όλα αυτά, από κουλτούρα σε κουλτούρα οι στάσεις απέναντι στο παιχνίδι ποικίλουν σημαντικά, με τις βιομηχανοποιημένες δυτικές κοινωνίες να του προσδίδουν τη μεγαλύτερη αξία. Ο Jaipaul L. Roopnarine στο *International journal of play* παρατηρεί πως μέχρι και σήμερα οι ερευνητές έχουν βρει ακραίες διαφορές σε σχέση με τις πεποιθήσεις για τη συμβολή του παιχνιδιού στην φυσική, γνωστική και κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού, ανάμεσα σε διαφορετικές κουλτούρες.

Μερικές θεωρίες για το παιχνίδι

18^{ος} και 19^{ος} αιώνας

Σύμφωνα με τη *θεωρία πλεονάσματος ενέργειας*, η οποία είναι εμπνευσμένη από τον ποιητή του 18^{ου} αιώνα Schille, το παιχνίδι είναι ο τρόπος που έχει το παιδί για να διοχετεύσει το περίσσειμα της ενέργειας του. Η ενέργεια αυτή είναι η ενέργεια που περισσεύει όταν οι βιολογικές ανάγκες του ατόμου έχουν καλυφθεί, έτσι το παιχνίδι θεωρείται μία δραστηριότητα χωρίς ιδιαίτερη αξία. Σε αντίθεση με την προηγούμενη, η *θεωρία της χαλάρωσης* του M. Lazarus υποστήριξε ότι το παιχνίδι προκαλείται από την ανάγκη να αναπληρωθεί η ενέργεια που ο οργανισμός έχει καταναλώσει σε μία χρήσιμη για την επιβίωση του δραστηριότητα. Και πάλι εδώ το παιχνίδι αντιμετωπίζεται ως κάτι άνευ ουσίας και περιεχομένου.

Ο Carl Groos, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, πραγματοποίησε μία μεγάλη έρευνα για το παιχνίδι σε ανθρώπους και ζώα. Επηρεασμένος από τη θεωρία της εξέλιξης ο Groos υποστήριξε ότι το παιχνίδι σε ανθρώπους και ζώα αποτελεί μία δραστηριότητα του αναπτυσσόμενου οργανισμού η οποία έχει κυριαρχήσει μέσω της φυσικής επιλογής, επειδή καλλιεργεί δεξιότητες κατάλληλες για την επιβίωση. Όσο πιο πολύπλοκος ο οργανισμός τόσο μεγαλύτερη και η διάρκεια της παιδικής ηλικίας και άρα ο χρόνος που επιτρέπει στο παιχνίδι να επιδράσει στην ανάπτυξη. Αυτή ήταν και μία από τις πρώτες θεωρίες που προσέδωσε αξία στο ίδιο το παιχνίδι ως μέσον για την κατάκτηση κάποιου πράγματος.

Μία ακόμη πρόμη θεωρία που επηρεάστηκε από τη θεωρία της εξέλιξης είναι η *θεωρία της ανακεφαλαίωσης*. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, το παιδί μέσα από το παιχνίδι περνάει μέσα από όλα τα εξελικτικά στάδια των ειδών, συνδέοντας έτσι τα ζώα με τον άνθρωπο. Το παιχνίδι έχει εδώ έναν ρόλο καθαρτικό και επιτρέπει στον οργανισμό να μεταβεί από πιο άγρια σε πιο σύγχρονα κοινωνικά ένστικτα, κάτι που επιτρέπει την εξέλιξη του πολιτισμού και των κοινωνιών.

Πάνω στις θεωρίες αυτές βασίστηκαν μεταγενέστερες θεωρίες του 20^{ου} αιώνα των οποίων μία σύντομη ανασκόπηση ακολουθεί. Σημαντικό είναι εδώ να σημειώσουμε ότι παρά την τεράστια επιρροή τους, οι παρακάτω θεωρίες έχουν βασιστεί κυρίως σε μεμονωμένες παρατηρήσεις παιδιών μη αντιπροσωπευτικού δείγματος.

Ψυχοδυναμική θεωρία

Σύμφωνα με την κλασική θεωρία του Freud η προσωπικότητα αποτελείται από τρία δομικά στοιχεία, το «εκείνο», το «εγώ» και το «υπερεγώ». Το εγώ, που ακολουθεί την αρχή της πραγματικότητας και δομείται κατά την προσχολική ηλικία διαθέτει κάποιους μηχανισμούς άμυνας οι οποίοι επιτρέπουν τη συγκρότηση του και το προστατεύουν από «απειλές» του ασυνειδήτου «εκείνο», το οποίο κυριαρχείται από την αρχή της ευχαρίστησης. Έτσι το παιχνίδι, κατά τον Freud, βοηθάει το παιδί

να διαχειριστεί το τραύμα, σε μία ηλικία που οι μηχανισμοί άμυνας δεν είναι ακόμα επαρκώς σχηματισμένοι ώστε να το προστατέψουν. Το παιχνίδι έτσι έχει έναν καθαρτικό ρόλο απελευθερώνοντας το παιδί από επώδυνα συναισθήματα που συνδέονται με τραυματικές καταστάσεις. Για αυτόν ακριβώς το λόγο, μεταγενέστερες ψυχαναλυτικές θεωρίες χρησιμοποίησαν το παιχνίδι θεραπευτικά.

Η Melanie Klein πίστευε ότι το παιχνίδι είναι ο βασικός τρόπος συναισθηματικής έκφρασης των παιδιών και έτσι η ίδια το χρησιμοποίησε θεραπευτικά, ούσα η δημιουργός της παιγνιοθεραπείας σε παιδιά. Ο Eric Erikson, πιο σύγχρονος εκφραστής της ψυχοδυναμικής προσέγγισης με περισσότερο κοινωνικό προσανατολισμό, είδε το παιχνίδι ως μία δραστηριότητα που συμβάλει στο χτίσιμο του «εγώ», καθώς αυτό, μέσω του παιχνιδιού, συνδέεται με το κοινωνικό περιβάλλον. Τέλος ο D.W. Winnicott ορίζει το συμβολικό παιχνίδι ως την δράση αυτή του παιδιού η οποία λαμβάνει χώρα στον "τόπο" εκείνο που δεν είναι ούτε απόλυτα εσωτερικός αλλά ούτε και απόλυτα εξωτερικός, ένας τόπος δηλαδή που δεν μπορεί να μελετηθεί με αντικειμενικούς όρους και που το υποκείμενο δεν τον έχει ακόμα αντιληφθεί ως κάτι που είναι εντελώς έξω από τον έλεγχο του.

Ο Winnicott ισχυρίστηκε ότι σε αυτόν τον τόπο, που πρωταρχικά δημιουργείται ανάμεσα στην μητέρα και το βρέφος, είναι που τοποθετείται η πρώτη πολιτισμική εμπειρία η οποία αναφέρεται σε κάθε τι ανθρώπινο. Το παιδί γίνεται άνθρωπος μέσα από το παιχνίδι και τη δράση του πάνω στο εξωτερικό περιβάλλον. Η χρήση του χώρου αυτού εξαρτάται από ένα αίσθημα εμπιστοσύνης που έχει το βρέφος για το πρόσωπο που το φροντίζει. Ο Winnicott μίλησε για το παιχνίδι με την πιο ευρεία του έννοια, αναφερόμενος σε δραστηριότητες με τις οποίες καταπιάνονται και οι ενήλικες όπως η τέχνη, ο αθλητισμός ή άλλες δραστηριότητες που προκαλούν ευχαρίστηση. Ισχυρίστηκε ότι για κάθε ηλικία, η ικανότητα του ατόμου να «παίζει» είναι βασική για την ψυχική και συναισθηματική του ευημερία και για τη διατήρηση μιας αυθεντικής προσωπικότητας. Ο Winnicott πίστευε ότι οι άνθρωποι είναι πραγματικά οι εαυτοί τους μονάχα όταν παίζουν.

Γνωστική θεωρία, Piaget και Vygotsky

Οι γνωστικοί θεωρητικοί είδαν το παιχνίδι από μία εντελώς νέα οπτική. Το παιχνίδι για ερευνητές όπως ο Piaget και ο Vygotsky δεν είναι ούτε τρόπος να διοχετευτεί η πλεονάζουσα ενέργεια, ούτε μία συμπεριφορά μίμησης, ούτε ένα εργαλείο κάθαρσης. Το παιχνίδι εδώ μελετάται ως ένδειξη και εργαλείο νοητικής ανάπτυξης και συνεπώς του προσδίδεται μεγάλη αξία, παρά τις όποιες διαφορές ανάμεσα στις θεωρίες. Πιο σύγχρονοι εκφραστές της γνωστικής θεωρίας περιγράφουν το συμβολικό παιχνίδι ως «σκέψη σε δράση η οποία χρησιμοποιεί ως στήριγμα εξωτερικά αντικείμενα»(Millar,1968) (The child's world of make-believe)

Το παιχνίδι είναι ο μηχανισμός, σύμφωνα με τον Piaget, με τον οποίο το παιδί δημιουργεί τα γνωστικά σχήματα, αφομοιώνοντας το περιβάλλον στα ήδη υπάρχοντα σχήματα ή προσαρμόζοντας τα σχήματα στο περιβάλλον. Μια διαδικασία ενεργητική μέσω της οποίας το παιδί χτίζει τη νόηση του. Αρχικά το παιδί μέσω του παιχνιδιού προσπαθεί να αφομοιώσει την πολύπλοκη πραγματικότητα στα περιορισμένα γνωστικά του σχήματα και το αποτέλεσμα είναι η παραγωγή φανταστικών σεναρίων. Αργότερα και καθώς τα σχήματα του επαναπροσαρμόζονται και δημιουργούνται νέα, το συμβολικό παιχνίδι μειώνεται. Το παιχνίδι, λοιπόν, είναι για το παιδί ένα μεταβατικό στάδιο από το στάδιο της προ-εννοιολογικής περιόδου, όπου το παιδί δεν είναι ικανό για λογική σκέψη, στο στάδιο της συγκεκριμένης νόησης όπου το παιδί είναι ικανό για λογική σκέψη και τέλος στο στάδιο της τυπικής νόησης όπου είναι ικανό για αφηρημένη σκέψη. Συχνά το επαναλαμβανόμενο παιχνίδι είναι μία προσπάθεια του παιδιού να αφομοιώσει τη νέα πληροφορία. Σύμφωνα με τον Piaget, στην ηλικία μετά τα 7 το παιδί είναι πιθανότερο να παίζει ομαδικά παιχνίδια με κανόνες παρά συμβολικό παιχνίδι.

Σύμφωνα με τον Vygotsky, η φαντασία παίζει υποστηρικτικό ρόλο στην γνωστική ανάπτυξη και δεν αποτελεί απλώς μεταβατικό στάδιο αλλά στοιχείο της νόησης που διατηρείται σε όλη τη διάρκεια της ζωής και την εμπλουτίζει. Στο βιβλίο του «Νους στην κοινωνία» ασκεί κριτική στο «βοτανικό μοντέλο» της πειραματικής ψυχολογίας της εποχής του, επισημαίνει τη σημασία του λόγου στην ανάπτυξη του παιδιού, ως συμβολισμός ο οποίος συνδιαζόμενος με την χρήση εργαλείων οδηγεί στην επίλυση προβλημάτων και στη δημιουργία νέων μορφών συμπεριφοράς. Με την χρήση του λόγου λοιπόν το παιδί χρησιμοποιεί ως «εργαλεία» όχι μονάχα αυτά που αντιλαμβάνεται με τις αισθήσεις του αλλά «αναζητώντας και προετοιμάζοντας άλλα ερεθίσματα που μπορούν να το βοηθήσουν στην επίλυση του έργου και στο σχεδιασμό μελλοντικών δραστηριοτήτων.» Δημιουργούνται έτσι νέες ψυχολογικές δομές.

Ο εγωκεντρικός λόγος, σύμφωνα με τον Vygotsky, είναι ο λόγος που με τον καιρό εσωτερικεύεται για να γίνει ο εσωτερικός λόγος της ενήλικης ζωής, δηλαδή η σκέψη. Στην αρχή το παιδί σκέφτεται και μιλά ταυτόχρονα, ουσιαστικά περιγράφοντας αυτό που κάνει, ή προσπαθώντας να λύσει ένα πρόβλημα. Στο μικρό παιδί ο λόγος αυτός έπεται της πράξης. Σταδιακά η γλώσσα αρχίζει να προηγείται της πράξης και σιγά σιγά να εσωτερικεύεται. Η γλώσσα, ως πράξη συμβολισμού, συνδέεται λοιπόν για τον Vygotsky, με την χρήση αντικειμένων και με την αυθόρμητη δραστηριότητα του παιδιού δημιουργώντας μία άρρηκτη ενότητα που οδηγεί στην γνωστική ανάπτυξη.

Το παιχνίδι κατά Vygotsky, εμφανίζεται όταν αναπτύσσονται μη άμεσα πραγματοποιήσιμες ανάγκες γιατί στον κόσμο του παιχνιδιού, οι ανεκπλήρωτες επιθυμίες μπορούν να πραγματοποιηθούν. Το παιδί δεν συνειδητοποιεί άμεσα την

ικανοποίηση αυτής της επιθυμίας και άρα δεν συνειδητοποιεί τα κίνητρα που το οδηγούν στο παιχνίδι. Αυτή είναι και η βασική διαφορά με την εργασία κατά τον Vygotsky. Στην εργασία πρώτα το άτομο συνειδητοποιεί το κίνητρο που το οδηγεί σε αυτήν και μετά προβαίνει σε πράξη.

Το παιχνίδι για τον Vygotsky δεν είναι μία πραγματικά συμβολική πράξη. Τα αντικείμενα που χρησιμοποιεί το παιδί στο παιχνίδι του δεν χάνουν ποτέ εντελώς τη σημασία που έχουν σαν αντικείμενα, δεν γίνονται ποτέ σημεία. Επειδή το αντικείμενο για το παιδί δεν αποτελεί σημείο όπως για έναν ενήλικα που κάνει συνειδητούς συμβολισμούς αλλά συνεχίζει να έχει κάποια, δευτερεύουσα έστω, σημασία. Μέσα από αυτήν τη διαδικασία το παιδί προσπαθεί παίζοντας να διαχωρίζει το νόημα από το αντικείμενο, να μάθει δηλαδή να ενεργεί και να σκέφτεται για πράγματα που είναι πέρα από τις αισθήσεις. Για να το κατορθώσει όμως αυτό χρειάζεται το παιχνίδι.

Για τον Vygotsky κάθε παιχνίδι είναι παιχνίδι με κανόνες και σκοπό και βασίζεται πρωτίστως στην πραγματικότητα. Στην αρχή το παιχνίδι είναι η αναβίωση μιας πραγματικής κατάστασης και ο σκοπός του δεν είναι ακόμα συνειδητός αλλά γίνεται συνειδητός παίζοντας. Στην προσχολική ηλικία, λέει ο Vygotsky, το παιδί παίζει πάνω στους κοινωνικούς κανόνες που δεν είναι ακόμα συνειδητοί. «Οτι περνά απαρατήρητο για το παιδί στην πραγματική ζωή, γίνεται κανόνας συμπεριφοράς στο παιχνίδι..... Από μία άποψη, ένα παιδί είναι ελεύθερο στο παιχνίδι να αποφασίσει για τις πράξεις του. Αλλά από μία άλλη άποψη πρόκειται για μία απατηλή ελευθερία, επειδή οι πράξεις του παιδιού στην ουσία υπόκεινται στο νόημα των αντικειμένων, και το παιδί δρα αναλόγως».

Τέλος, το παιχνίδι οδηγεί στον αυτοέλεγχο. Εδώ υπάρχει η επιθυμία για συμμόρφωση σε έναν κανόνα για χάρη του παιχνιδιού, το κίνητρο είναι λοιπόν εσωτερικό. Το παιδί μέσα από την υπακοή σε αυτούς τους κανόνες αντλεί ευχαρίστηση και άρα οδηγείται στην αυτοπειθαρχία και τον αυτοέλεγχο. «Κανονικά ένα παιδί ζει την πειθάρχηση στους κανόνες όταν απαρνιέται κάτι που θέλει, εδώ όμως η πειθάρχηση σε έναν κανόνα και η αποκήρυξη της δράσης ως αποτέλεσμα της άμεσης παρόρμησης είναι τα μέσα που οδηγούν το παιδί στη μέγιστη ευχαρίστηση.»σελ.168 Σε γενικές γραμμές, ο Vygotsky είδε πέρα από τον ρόλο του παιχνιδιού στη γνωστική ανάπτυξη και τον κοινωνικό του ρόλο και πως μέσα από αυτό το παιδί εντάσσεται και προσαρμόζεται στην κοινότητα.

Μαρία Μοντεσσόρι

Η Μαρία Μοντεσσόρι ξεκίνησε την παιδαγωγική της δράση στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, μία εποχή στην οποία τα παιδιά προσχολικής ηλικίας θεωρούνταν ικανά μόνο για «παιχνίδι» και όχι για «μάθηση». Η καινοτομία της Μοντεσσόρι ήταν ότι προσέφερε, στο μικρό παιδί, υλικό το οποίο του επέτρεψε να εισαχθεί στην γραφή

και την ανάγνωση δουλεύοντας ανεξάρτητα από τον ενήλικα, χωρίς τιμωρίες και επιβραβεύσεις, χρησιμοποιώντας τις αισθήσεις του. Τη δραστηριότητα αυτή του παιδιού η οποία λαμβάνει χώρα μέσα σε ένα ελεύθερο περιβάλλον, με εργαλεία προσαρμοσμένα στα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες του η Μοντεσσόρι την ονόμασε «εργασία». Για την ίδια είναι μία πολύ σημαντική μάλιστα εργασία, ίσως η σημαντικότερη, γιατί είναι η εργασία οικοδόμησης του ανθρώπου.

Για τη Μαρία Μοντεσσόρι η φαντασία είναι δημιουργική ικανότητα του νου η οποία οδηγεί στην ανακάλυψη της αλήθειας. Ξεκινώντας από την καλλιέργεια των αισθήσεων σαν απαραίτητη βάση η Μοντεσσόρι προχωράει με όργανο την φαντασία, ως την ικανότητα του ανθρώπινου νου να δημιουργεί αφαιρέσεις και σύμβολα, σε όλο και μεγαλύτερες ανακαλύψεις, εξάπτοντας την φαντασία του παιδιού και το ενδιαφέρον του για τον κόσμο. Δίνει μεγάλη έμφαση στην διάκριση της ενήλικης φαντασίας που παρουσιάζεται στο παιδί ως αλήθεια, καλλιεργώντας στην ουσία την ευκολοπιστία του, και στη δημιουργική φαντασία του παιδιού η οποία αντλεί στοιχεία από την πραγματικότητα γύρω του. Για τη Μοντεσσόρι όση μεγαλύτερη ακρίβεια και τάξη υπάρχει στη νόηση τόσο μεγαλύτερη η αφαιρετική ικανότητα και η δημιουργική φαντασία. Στα πρώτα χρόνια λοιπόν δίνει μεγάλη έμφαση στη σύνδεση με την πραγματικότητα που γίνεται αντιληπτή από τις αισθήσεις, δομώντας έτσι τον εσωτερικό κόσμο.

Η φαντασία του παιδιού κατά τη Μοντεσσόρι διεγείρεται από την εξερεύνηση και σύγκριση αντικειμένων και των σχέσεων μεταξύ τους, πειραματιζόμενο έτσι με διαφορετικά αποτελέσματα. Μέσα από αυτήν τη διαδικασία το παιδί έρχεται σε επαφή με το περιβάλλον, τον εαυτό του και τους άλλους. Η φαντασία του παιδιού δουλεύει συνεχώς και η καθημερινότητα προσφέρει άπειρες ευκαιρίες για να την εξασκήσει, αρκεί να έχει ελευθερία και εργαλεία στα μέτρα του. Για τη Μοντεσσόρι το μεγαλύτερο εμπόδιο στη διαδικασία αυτή αποτελεί ο ενήλικας, ο οποίος είτε καταστέλλει την αυθόρμητη δραστηριότητα του παιδιού, είτε του επιβάλλει την δική του φαντασία, είτε στην προσπάθεια του να «καλλιεργήσει» την φαντασία του παιδιού, του στερεί τη χαρά της ανακάλυψης. Βλέπουμε εδώ κάποια κοινά με την γνωστική θεωρία μιας και για τη Μοντεσσόρι η δράση του παιδιού είναι «έκφραση κάποιας ιδέας με την χρήση των χεριών». Ο Πιαζέ την έκφραση αυτή την ονόμασε «παιχνίδι» ενώ η Μοντεσσόρι «εργασία».

Σε πολλές κουλτούρες η ώρα του παιχνιδιού είναι ουσιαστικά η μοναδική ώρα όπου τα παιδιά μπορούν να επιλέξουν. Στις περισσότερες κοινωνίες τα παιδιά δεν έχουν λόγο για τίποτα που αφορά τη ζωή τους. Οι γονείς επιλέγουν το πότε θα φάνε, πότε θα κοιμηθούν ή τι θα φορέσουν. Οι δάσκαλοι επιλέγουν τι, πότε και πώς θα μάθουν. Ο μόνος χρόνος που τα παιδιά αφήνονται ελεύθερα είναι στο παιχνίδι.

Στα πρώτα μοντεσσοριανά σχολεία, στα 1907, τα παιδιά αφέθηκαν να δράσουν ελεύθερα μέσα σε ένα προσεκτικά προετοιμασμένο περιβάλλον. Η δραστηριότητα

τους, λοιπόν, άρχισε να καθοδηγείται από κίνητρα εσωτερικά και όχι εξωτερικά επιβεβλημένα. Το αποτέλεσμα η Μοντεσσόρι το περιγράφει πολύ γλαφυρά στα βιβλία της και μοιάζει αρκετά με αυτό που ο Μ. Csikszentmihalyi περιέγραψε αργότερα ως “ροή” (κατάσταση κατά την οποία το άτομο χάνει την αίσθηση του εαυτού του ως αντικείμενο παρατήρησης και γίνεται ένα με την δραστηριότητα). Η ιδιότητα του μοντεσσοριανού υλικού, να είναι αυτοδιορθούμενο, ενισχύει ακόμη περισσότερο το εσωτερικό κίνητρο, με αποτέλεσμα την βαθιά συγκέντρωση, τη χαρά, την ηρεμία, το χάσιμο της αίσθησης του χρόνου κ.α. Η Μοντεσσόρι λοιπόν, χωρίς να απορρίπτει τις φανταστικές ιστορίες και τα «παιχνίδια» έφερε ένα νέο μήνυμα, ότι το παιδί χρειάζεται και άλλα πράγματα, όπως αυτονομία, αξιοπρέπεια και καλλιέργεια του πνεύματος και των αισθήσεων.

“Οι εκπαιδευτικοί γενικά συμφωνούν ότι η φαντασία είναι κάτι σημαντικό, αλλά θα ήθελαν να την καλλιεργήσουν χωριστά από το πνεύμα, ακριβώς όπως θα χώριζαν αυτό το τελευταίο από τις δραστηριότητες των χεριών. Είναι οι ζωτομιστές της ανθρώπινης προσωπικότητας. Στο σχολείο θέλουν τα παιδιά να μαθαίνουν στεγνά τα γεγονότα της πραγματικότητας, ενώ η φαντασία τους καλλιεργείται από παραμύθια που αναφέρονται σ’ έναν κόσμο που είναι βέβαια γεμάτος θαύματα, αλλά όχι στον τριγύρω τους κόσμο, όπου ζουν.”

Μ. Μοντεσσόρι, Να εκπαιδεύσουμε το ανθρώπινο δυναμικό, σελ.24

Τι είναι τελικά το παιχνίδι και πως μπορούμε να το ορίσουμε;

Πολύ συχνά, διαβάζοντας κανείς για αυτό, παρατηρεί να γίνεται αναφορά σε δραστηριότητες με πολύ διαφορετικά χαρακτηριστικά και πολύ διαφορετικής ποιότητας. Στην καθημερινότητα μας χρησιμοποιούμε επίσης την λέξη «παιχνίδι» για μία ποικιλία δραστηριοτήτων. Παιχνίδι ονομάζουμε τις πρώτες προσπάθειες του βρέφους να φάει μόνο του, το κοινωνικοδραματικό παιχνίδι των νηπίων, έναν αγώνα ποδοσφαίρου μεταξύ ενηλίκων ή το χρησιμοποιούμε θέλοντας να περιγράψουμε μία ιστορία εξαπάτησης.

Τι από όλα αυτά είναι τελικά το παιχνίδι και τι είναι αυτό που το διαχωρίζει από την εργασία;

Ο Klinger (1971) ορίζει το παιχνίδι ως μια δραστηριότητα χωρίς άλλο σκοπό εκτός από την ίδια την δραστηριότητα.

Ο Claparede βλέπει το παιχνίδι ως την άμεση συνειδητοποίηση των επιθυμιών ενώ την εργασία ως την έμμεση συνειδητοποίηση τους.

Τι δεν είναι το παιχνίδι;

Κάποιοι θεωρητικοί στην προσπάθεια τους να ορίσουν το παιχνίδι κατέληξαν στο ότι «παιχνίδι είναι οτιδήποτε δεν είναι δουλειά, μάθηση ή επίλυση προβλημάτων».

Πιο συγκεκριμένα «Παιχνίδι είναι μια δραστηριότητα που δε συνδέεται άμεσα με την κάλυψη βιολογικών αναγκών, ή το ξεπέρασμα άμεσων εμποδίων της ζωής. Το παιχνίδι δεν υπόκειται σε κοινωνικούς περιορισμούς» The child's world of make-believe σελ.11.

Κατά τον Piaget, χαρακτηριστικά που συνήθως προσδίδονται στο παιχνίδι δεν μπορούν να το ορίσουν, μιας και απαντώνται σε μία πολύ ευρεία ποικιλία συμπεριφορών. Σίγουρα όμως το παιχνίδι είναι μία πράξη που προκαλεί ευχαρίστηση και που τη διακρίνει ο αυθορμητισμός. Ακόμη, το παιχνίδι αποτελεί ένα πεδίο όπου το παιδί μπορεί να δώσει τις μάχες ανάμεσα στην ελευθερία και τους κοινωνικούς κανόνες και να πειραματιστεί με λύσεις που η πραγματικότητα δεν του επιτρέπει.

Ο Joseph Levy(1978) σε μία απόπειρα να ορίσει το παιχνίδι του απέδωσε τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- Το παιχνίδι είναι *διαχρονικό* και *οικουμενικό/ πανανθρώπινο*. Παρατηρείται επίσης και στα ζώα.
- Το παιχνίδι καθοδηγείται από *εσωτερικό κίνητρο*, η επιθυμία για συμμετοχή προέρχεται από το ίδιο το άτομο το οποίο επιβραβεύεται από την καθαυτή δραστηριότητα. Στις εξωτερικές δραστηριότητες, η επιβράβευση προέρχεται από έξω και αυτό είναι που τις διαχωρίζει.
- *Αναστολή της πραγματικότητας*. Το άτομο εγκαταλείπει προσωρινά τον πραγματικό του εαυτό και υιοθετεί μία φανταστική ταυτότητα.
- *Εσωτερική πηγή ελέγχου*. Το άτομο αισθάνεται μεγαλύτερη ελευθερία όταν η πηγή ελέγχου γίνεται αντιληπτή ως εσωτερική και όχι ως εξωτερική. Το παιχνίδι είναι μία δραστηριότητα που έχει επιλεγεί από το ίδιο το άτομο.

(Play behavior, J.Levy)

Πως προσεγγίζουμε το παιχνίδι στο Μικρό Δέντρο

Αν χρησιμοποιήσουμε τον ορισμό του Levy για το παιχνίδι, παρατηρούμε ότι χαρακτηριστικά του παιχνιδιού όπως αυτά που περιγράφηκαν παραπάνω, το εσωτερικό κίνητρο, η ελευθερία επιλογής, η χαρά και η επιβράβευση από την ίδια τη δραστηριότητα είναι χαρακτηριστικά τα οποία τα συναντάμε πολύ συχνά μέσα σε ένα ελεύθερο περιβάλλον. Παρ' όλα αυτά, η δράση η οποία μπορεί να τα προκαλέσει είναι πιθανό να μην έχει πάντα τα χαρακτηριστικά του παιχνιδιού. Μπορεί η δραστηριότητα να έχει ένα εξωτερικό αποτέλεσμα που να είναι ανατροφοδοτικό για το παιδί και μπορεί επίσης να μην υπάρχει πάντα αναστολή της πραγματικότητας.

Στο Μικρό Δέντρο, συνήθως αναφερόμαστε στη δραστηριότητα του παιδιού ως «δουλειά» και ο λόγος είναι γιατί θέλουμε να της προσδώσουμε αξία και όχι γιατί θέλουμε να γίνει συνώνυμη με την υποχρέωση. Αποφεύγουμε να διαχωρίζουμε τη δουλειά από το παιχνίδι, τη μάθηση από το διάλειμμα και τη χειρωνακτική από την

πνευματική εργασία. Έχοντας μία ολιστική προσέγγιση, αγκαλιάζουμε την ποικιλία στη δραστηριότητα του παιδιού και προσπαθούμε να χρησιμοποιήσουμε τη φαντασία, τη δική μας και των παιδιών, ως εργαλείο μάθησης και συμβίωσης. Ως μία ικανότητα η οποία βοηθά το άτομο να γνωρίσει, να μελετήσει και να παρέμβει στο περιβάλλον του.

Στο Μικρό Δέντρο το παιδί έχει «χώρο» για συμβολικό παιχνίδι. Την ίδια στιγμή έχει ένα ολόκληρο περιβάλλον φτιαγμένο στα μέτρα του με εργαλεία αληθινά και λειτουργικά και μία κοινότητα της οποίας αποτελεί ισότιμο και σεβαστό μέλος. Αυτό που πολύ συχνά λοιπόν παρατηρούμε με ενδιαφέρον είναι πως τα παιδιά εμπλέκονται καθημερινά μέσα σε μία ποικιλία από δραστηριότητες πολλές φορές ισορροπώντας ανάμεσα στη φαντασία και την πραγματικότητα, το συμβολισμό και την αισθητηριακή ταξινόμηση του περιβάλλοντος. Τη μία στιγμή μπορεί να καταπιάνονται με μαθηματικές πράξεις απλώς και μόνο για την ευχαρίστηση της δραστηριότητας, την άλλη στιγμή μπορεί να φτιάχνουν μία κατασκευή από ξύλα πάνω στο χώμα, χρησιμοποιώντας αληθινά εργαλεία, συνεργασία με άλλα άτομα και πολύπλοκους υπολογισμούς, απλά και μόνο για την ευχαρίστηση του να την ρίξουν τα ίδια με πέτρες λίγα λεπτά αργότερα. Ακόμη μπορεί ένα παιδί να υποδύεται ένα ρομπότ που καθαρίζει χρησιμοποιώντας αληθινή σφουγγαρίστρα και ξεσκονόπανα. Για τα παιδιά καθετί που επιλέγουν ελεύθερα έχει την ίδια αξία και είναι μία ευκαιρία για γνωριμία του εαυτού και του περιβάλλοντος. Θα τολμούσαμε να πούμε ότι τα ελεύθερα παιδιά που ζούν σε ένα πλούσιο και δημιουργικό περιβάλλον με ενήλικες που εμπνέουν αντί να επιβάλλουν, βρίσκονται σε μία μόνιμη κατάσταση «ροής».

Η Lillard αναφέρει ότι «Τα παιδιά θέλουν να κάνουν αληθινά πράγματα επειδή ψάχνουν έναν ρόλο μέσα στον πραγματικό κόσμο», κάτι που παρατηρούμε πολύ συχνά στο δικό μας περιβάλλον. Η αντίληψη ότι η μόνη δραστηριότητα την οποία το παιδί επιθυμεί και επιλέγει είναι το συμβολικό παιχνίδι είναι πολύ περιορισμένη και μας εμποδίζει από το να δούμε καθαρά το παιδί σαν έναν ολοκληρωμένο άνθρωπο με πολυεπίπεδες ανάγκες και δυνατότητες. Εκφραστές της αναρχικής παιδαγωγικής ισχυρίστηκαν ότι δεν υπάρχει ελευθερία χωρίς υπευθυνότητα. Στόχος μας είναι η δημιουργία μίας κοινότητας μεικτών ηλικιών όπου το άτομο απολαμβάνει μία τέτοια ελευθερία και που η δραστηριότητα του καθοδηγείται από κίνητρα εσωτερικά.

Ολόκληρος ο δυτικός πολιτισμός βασίζεται σε εξωτερικά κίνητρα, μαθαίνουμε από πολύ μικρές να δρούμε καθοδηγούμενες από την εξωτερική επιδοκιμασία και αποδοκιμασία, χωρίς να απολαμβάνουμε τη δραστηριότητα για χάριν αυτής αλλά για το αποτέλεσμα ,με στόχο την υψηλή παραγωγικότητα. Περνάμε έτσι το ίδιο μήνυμα και στα παιδιά, μην επιτρέποντας τους να αναπτύξουν εσωτερικά κίνητρα και να συμμετέχουν στις καθημερινές δραστηριότητες απολαμβάνοντας τες. Αντ' αυτού, τους πετάμε μερικά παιχνίδια και βίντεο για παρηγοριά. Με αυτόν τον τρόπο

φτιάχνουμε ενήλικες ανικανοποίητους, χωρίς αυτοέλεγχο, που αναζητούν συνεχώς την επιβράβευση για να εμπλακούν, χωρίς αυτοπειθαρχία, που μόνο η δύναμη της τιμωρίας μπορεί να τους αποτρέψει. Όταν μια δραστηριότητα εσωτερικού κινήτρου επιβραβεύεται υπάρχει ο κίνδυνος να μετατραπεί σε δραστηριότητα εξωτερικού κινήτρου και άρα να μετατρέψουμε το «παιχνίδι» σε «δουλειά»

Μία ενδιαφέρουσα έρευνα που δημοσιεύτηκε από την Lillard και συνεργάτες στο *Developmental Science* τον Ιούνιο του 2017, έδειξε πως παιδιά προσχολικής ηλικίας δείχνουν προτίμηση στην πραγματική δραστηριότητα παρά στη δραματοποίηση της, όταν τους δίνεται η ευκαιρία. Στο δικό μας περιβάλλον παρατηρούμε ότι τα παιδιά δείχνουν ενδιαφέρον για όλα, από την προετοιμασία του μεσημεριανού τραπεζιού μέχρι το συμβολικό παιχνίδι. Συχνά μάλιστα, επιλέγουν για χώρο συμβολικού παιχνιδιού το «μαλακό δωμάτιο». Για να ενθαρρύνουμε τη δημιουργική διαδικασία του παιχνιδιού και να επιτρέψουμε στα παιδιά να δημιουργήσουν τα δικά τους "σενάρια" και ρόλους, είμαστε στο χώρο αυτό συνοδευτικές και υποστηρικτικές. Δεν επιβάλουμε τη δική μας φαντασία ούτε και τα δικά μας "σενάρια" στα παιδιά. Αν μας ζητηθεί συμμετέχουμε στο παιχνίδι παίρνοντας τους ρόλους που μας δίνουν τα ίδια. Επίσης έχουμε διαμορφώσει ένα περιβάλλον το οποίο περιέχει αντικείμενα και ρούχα για μεταμφίεση τα οποία αφ' ενός δεν αναπαράγουν έμφυλα στερεότυπα και αφ' ετέρου μπορούν να χρησιμοποιηθούν με ποικίλους τρόπους. Τέλος, τα παιδιά έχουν το χρόνο να αφοσιωθούν στο παιχνίδι χωρίς να διακόπτονται συνεχώς ή να αποσπάται η προσοχή τους και δοκιμάζοντας συνέχεια καινούριους ρόλους σε ένα περιβάλλον με μεικτές ηλικίες. Θεωρούμε σημαντικό τα παιδιά να χτίσουν την δική τους συμβολική γλώσσα.

Τηλεόραση

Μέσα σε λίγα μόλις χρόνια, βλέπουμε από το μικρό απροστάτευτο βρέφος, το πλήρως εξαρτημένο από τον ενήλικα, να δημιουργείται ένα πλάσμα που διαθέτει συντονισμό στις κινήσεις του, που μπορεί και χρησιμοποιεί τη γλώσσα με άνεση, που διαθέτει λογική σκέψη, νοημοσύνη και συνείδηση.

Με ποιά διαδικασία όμως το παιδί αποκτά όλες αυτές τις ικανότητες; Τις κληρονομεί; Τις μιμείται; Τις μαθαίνει;

Το μικρό παιδί κυριολεκτικά “απορροφά” το περιβάλλον του στο σύνολο του. Απορροφά τις κινήσεις, τις λέξεις, τις εικόνες, τους ήχους, τα συναισθήματα. Απορροφά την τάξη και την αταξία, την ηρεμία και την ένταση, τη θλίψη ή τη χαρά μας. Όλα αυτά που ο νους του παιδιού θα απορροφήσει στα πρώτα χρόνια της ζωής, θα αποτελέσουν και την πρώτη ύλη με την οποία θα διαπλάσει τον εαυτό του.

Και αν επαναλαμβάνουμε πιστά τα λόγια της Μ. Μοντεσσόρι τότε θα λέγαμε ότι το παιδί στα πρώτα χρόνια «ενσαρκώνει» το περιβάλλον του.

Η αφομοιωτική αυτή ιδιότητα προσδίδει στο παιδί την ικανότητα να μαθαίνει με ένα διαφορετικό τρόπο από αυτόν που μαθαίνουμε εμείς οι ενήλικες. Το παιδί μαθαίνει κινητοποιώντας το σύνολο της προσωπικότητάς του. Είναι μια δημιουργική διαδικασία κατά την οποία το άτομο καθοδηγείται από ορισμένες «ευαισθησίες». Το παιδί έλκεται από ορισμένα στοιχεία του περιβάλλοντος, τα οποία του χρειάζονται προκειμένου να αποκτήσει κάθε ανθρώπινο χαρακτηριστικό.

Ας αναλογιστούμε λίγο λοιπόν ποιες είναι οι ανάγκες ενός αναπτυσσόμενου ανθρώπου:

- Ένα ανθρώπινο περιβάλλον.
- Δυνατότητα παρατήρησης του περιβάλλοντος για όσο χρόνο χρειάζεται ο νους, προκειμένου να αφομοιώσει το ερέθισμα και άρα
- Δυνατότητα συγκέντρωσης.
- Τάξη και επανάληψη, προκειμένου να βοηθηθεί ο νους και να βάλει σε τάξη τα ερεθίσματα που δέχεται.
- Δυνατότητα συμμετοχής και αλληλεπίδρασης με το ανθρώπινο – πραγματικό περιβάλλον.
- Ένα περιβάλλον πλούσιο σε γλωσσικά ερεθίσματα που να επιτρέπει και να ενθαρρύνει την επικοινωνία.

Σε πλήρη αντίθεση με όλα τα παραπάνω, η τηλεθέαση προσφέρει:

- Παθητική εμπειρία
- Περιορισμένη αισθητηριακή αντίληψη του κόσμου, μιας και το παιδί χρησιμοποιεί μόνο την όραση και την ακοή.
- Έλλειψη πραγματικής επαφής και επικοινωνίας
- Χάος από ασύνδετες εικόνες και πληροφορίες χωρίς καμία σύνδεση με τον τρόπο και το ρυθμό του παιδιού
- Διαστρεβλωμένη εικόνα του κόσμου
- Απομόνωση του παιδιού από το εξωτερικό περιβάλλον

Στο παρακάτω απόσπασμα από το βιβλίο της *Παιδική ηλικία και ΜΜΕ*, η Μπετίνα Ντάβου εξηγεί την διαφορετική επίδραση που έχει στην καλλιέργεια της δημιουργικής φαντασίας και της συναισθηματικής ανάπτυξης, η δυνατότητα σχηματισμού νοερών εικόνων από μέρους του ατόμου, σε σχέση με τις έτοιμες εικόνες που προσφέρει το μέσον της τηλεόρασης.

«Το περιβάλλον της τηλεόρασης προσφέρει ένα εντελώς διαφορετικό πλαίσιο για την άσκηση της φαντασίας από το πραγματικό.»

Οι νοερές εικόνες είναι μορφές αναπαραστάσεων που βασίζονται κυρίως στις πρωτογενείς διεργασίες της αντίληψης και δευτερευόντως σε πιο επεξεργασμένες

σημασιολογικού τύπου, νοητικές λειτουργίες. Αποτελούν τη βάση της φαντασιακής δραστηριότητας και έχουν μεταξύ άλλων τις παρακάτω ιδιότητες: αναπαριστούν διαρκώς μεταβαλλόμενες πληροφορίες, των οποίων η σημασία και οι λεπτομέρειες τροποποιούνται σε συνάρτηση με την ψυχική κατάσταση του ατόμου, μετατρέπονται κατά βούληση και σύμφωνα με τις ανάγκες του υποκειμένου, παράγονται από ένα γενικότερο σύστημα αισθητηριακών συνδυασμών και όχι μόνο βάσει της οπτικής εμπειρίας, έχουν ανακριβείς ποσοτικές ιδιότητες που ορίζονται βάσει των αναγκών και των επιθυμιών του υποκειμένου, και είναι φθαρτές από το χρόνο, την παρεμβολή άλλων εικόνων και γενικώς από παράγοντες οργανικούς (όπως η κόπωση) ή ψυχικούς (όπως η επιθυμία).

Οι νοερές εικόνες, συνεπώς, είναι αναπαραστάσεις που αναδύονται μέσα από τη βιωμένη αισθητηριακή εμπειρία του ατόμου και κατασκευάζονται σύμφωνα με τις ανάγκες και τις επιθυμίες του, και είναι, συγκριτικά με άλλες μορφές αναπαράστασης, στενά συνδεδεμένες με τη λειτουργία της φαντασίας και εξαιρετικά εύπλαστες και βραχύβιες. Αντίθετα, οι «έτοιμες» μεσοποιημένες εικόνες παρέχουν τη βάση για τη δημιουργία αναπαραστάσεων που δεσμεύονται από τις προεπιλεγμένες ιδιότητες της εικόνας, δε βασίζονται στη βιωμένη εμπειρία του υποκειμένου, αλλά δημιουργούνται συνήθως βάσει μετρήσεων ή υποθέσεων αναφορικά με τη συνάφειά τους με τις εμπειρίες και τις επιθυμίες του ατόμου. Οι έτοιμες εικόνες δεν είναι εύκολα μετατρέψιμες (αφού δεσμεύονται από τα δεδομένα, που ο κατασκευαστής είχε δημιουργήσει, χαρακτηριστικά τους) και δεν προσαρμόζονται εύκολα (εφόσον είναι εξωγενείς) στην ψυχική κατάσταση του υποκειμένου, αλλά μάλλον το προσκαλούν να προσαρμοστεί αυτό στη δική τους συναισθηματική ατμόσφαιρα».

Πέρα όμως από την κριτική στο ίδιο το μέσο, θα σταθούμε λίγο και στο περιεχόμενο αυτών των παραμυθιών σε σχέση με την καταλληλότητά τους, ανάλογα με την ηλικία στην οποία απευθύνονται.

Για τα πολύ μικρά παιδιά, όταν τα όρια ανάμεσα στη φαντασία και την πραγματικότητα είναι ακόμη ρευστά, προτείνουμε βιβλία, ιστορίες και δραστηριότητες οι οποίες ενδυναμώνουν τη σχέση του παιδιού με την πραγματικότητα.

Δεν αμφισβητούμε τη λογοτεχνική αξία και το ψυχολογικό όφελος που μπορεί να έχουν πολλά από τα παραμύθια και παιδικά βιβλία. Για παράδειγμα, ίσως προσφέρουν ένα ασφαλές πεδίο, ώστε το παιδί να μπορεί να εκτεθεί σε μία «επικίνδυνη» κατάσταση και να διαχειριστεί το φόβο του. Προτείνουμε όμως, αν εκθέσουμε το παιδί σε μια τέτοια εμπειρία, να είναι μετά από σκέψη και έχοντας πάντα στο νου μας τις αναπτυξιακές του ανάγκες και την ανάγκη του να επαληθεύει συνεχώς ότι ο κόσμος είναι ένα μέρος ασφαλές και σταθερό, προκειμένου να χτίσει μία δυνατή προσωπικότητα.

Βιβλία

Η ανάγνωση και η αφήγηση ιστοριών είναι ένα σημαντικό κομμάτι της ζωής στο Μικρό Δέντρο γιατί ανταποκρίνονται στο ενδιαφέρον του παιδιού για τη γλώσσα και μεταδίδουν ένα σεβασμό για το γραπτό και προφορικό λόγο. Η αφήγηση ιστοριών είναι κάτι που γίνεται κάθε μέρα. Οι ιστορίες μας δίνουν τη δυνατότητα να εκφράσουμε τις σκέψεις και τα συναισθήματα μας και ταυτόχρονα μας ενθουσιάζουν και μας διασκεδάζουν. Παράλληλα είναι ένας τρόπος πραγματικής γνωριμίας με τους άλλους ανθρώπους, μεταφορά εμπειριών και συναισθημάτων, το ξεδίπλωμα μιας αληθινής προσωπικότητας μέσα και έξω από το σχολείο που εν τέλει δημιουργεί τις σχέσεις και τη σύνδεση διαφορετικών ανθρώπων που συναντιούνται καθημερινά. Ακόμη μεταδίδουν την ομορφιά της γλώσσας και της λογοτεχνίας.

Οι ιστορίες βοηθούν τα παιδιά να βάλουν σε τάξη τις εμπειρίες τους και δίνουν υπόσταση σε συναισθήματα που δεν έχουν εκφραστεί. Τα βοηθούν ακόμη να αντιληφθούν τις σχέσεις που διέπουν τα πράγματα, τα καθησυχάζουν και τα βοηθούν να επαληθεύσουν τις εμπειρίες τους.

Σε πολύ μικρά παιδιά αφηγούμαστε μικρές απλές ιστορίες που να σχετίζονται με την καθημερινότητα τους και με την καθημερινότητα των ανθρώπων γύρω τους. Οι ιστορίες αυτές θα βοηθήσουν το παιδί να αποκτήσει την ασφαλή σχέση με την πραγματικότητα που χρειάζεται για να αναπτυχθεί. Οι ιστορίες θα πρέπει να ανταποκρίνονται στην ανάγκη για τάξη βοηθώντας το παιδί να επαληθεύσει την εμπειρία του. Προσφέρουμε επίσης, όσο είναι εφικτό, τη δυνατότητα για συμμετοχή και για κίνηση.

Αργότερα τα ενδιαφέροντα των παιδιών αρχίζουν και διευρύνονται και το παιδί είναι περισσότερο ικανό στο να ακούσει ιστορίες μεγαλύτερης διάρκειας. Οι ιστορίες σε αυτήν την ηλικία μπορούν ακόμη να βοηθήσουν το παιδί να αναπτύξει ένα αίσθημα συναισθηματικής ασφάλειας γύρω από ορισμένα δύσκολα θέματα όπως για παράδειγμα μια επίσκεψη στον γιατρό, ένα διαζύγιο, ένα θάνατο ή μια μετακόμιση. Όταν το ενδιαφέρον αρχίζει και στρέφεται προς πιο αφηρημένα θέματα και εφ' όσον έχει χτιστεί μία ασφαλής σχέση με την πραγματικότητα, αρχίζουμε να εισάγουμε περισσότερες φανταστικές ιστορίες, μύθους ή περιπέτειες.

Γιατί ο Καγιού αρέσει τόσο πολύ στα μικρά παιδιά

Ο Καγιού είναι ένα μικρό αγοράκι, περίπου τριών χρονών, το οποίο ζει μαζί με τη μαμά του και το μπαμπά του. Δεν είναι ένα ανθρωπόμορφο ζώακι αλλά ένα πραγματικό παιδί. Κάντε μια βόλτα στα βιβλιοπωλεία και θα παρατηρήσετε πόσα λίγα βιβλία έχουν σαν ήρωες πραγματικά παιδιά και όχι ζώα που περπατάνε και μιλάνε. Πιστεύουμε ότι αν βάλουμε ζώα για ήρωες αντί για ανθρώπους το ενδιαφέρον του παιδιού θα είναι μεγαλύτερο. Η πραγματικότητα όμως μας διαψεύδει. Τα παιδιά λατρεύουν τον Καγιού και τις περιπέτειες του.

Σε κάθε βιβλίο ο Καγιού μπλέκεται σε μια "μικρή περιπέτεια" και στο τέλος πάντα βρίσκεται μια καθησυχαστική λύση. Στο ένα βιβλίο είναι κακόκεφος χωρίς να ξέρει το γιατί, μέχρι που αποδεικνύεται ότι είναι άρρωστος και πηγαίνει στο γιατρό. Στην αρχή φοβάται αλλά όταν ο γιατρός του δίνει τη δυνατότητα να συμμετέχει στη διαδικασία, οι φόβοι του γίνονται πιο αντιμετωπίσιμοι. Σε ένα άλλο χάνει το αρκουδάκι του και τίποτα δεν είναι ικανό να τον παρηγορήσει μέχρι που η αγαπημένη του γιαγιά, το βρίσκει και του το επιστρέφει. Σε ένα άλλο ζηλεύει γιατί βλέπει τη μαμά του να παίζει με ένα άλλο παιδί κ.ο.κ. Αυτές οι ιστορίες περιγράφουν με πολύ ωραίο τρόπο τα προβλήματα και τις χαρές που αντιμετωπίζει ένα τριχρόνο παιδί στην καθημερινότητά του.

Στο σχολείο μας ανεβάσαμε μια παράσταση κουκλοθέατρου βασισμένη στις ιστορίες του Καγιού. Οι κούκλες φτιάχτηκαν από εμάς, μπροστά στα παιδιά και αυτά είχαν την ευκαιρία να παρακολουθήσουν όλη τη διαδικασία της προετοιμασίας της παράστασης. Το κουκλοθέατρο αυτό ενθουσίασε ακόμη και τα μικρότερα παιδιά των δύο χρόνων. Γιατί; Γιατί τις ιστορίες τις γνώριζαν ήδη, γιατί σχετίζονται με τις εμπειρίες του και γιατί δεν υπήρχε τίποτε «μαγικό» στον τρόπο που κινούνταν ή μιλούσαν οι κούκλες.

Πόσο συχνά δεν βλέπουμε μικρά παιδιά να βάζουν τα κλάματα μπροστά σε ένα καρναβάλι, σε ένα κινούμενο παιχνίδι ή σε μια παράσταση Καραγκιόζη... Σε αντίθεση με τα μεγαλύτερα παιδιά ή τους ενήλικες, τα πολύ μικρά παιδιά ενθουσιάζονται με το γνώριμο, το οικείο και με αυτό που τους επιβεβαιώνει αυτό που ξέρουν ήδη. Όσο και αν εμάς μας φαίνεται βαρετό, αυτά ενθουσιάζονται με τη ρουτίνα και την επανάληψη.

Το παιδί θέλει να αγγίξει, να γευτεί, να μυρίσει, να δει και να ακούσει τον πραγματικό κόσμο και με βάση αυτόν να διαπλάθει την προσωπικότητά του. Αποζητά την τάξη, την ηρεμία, τη ρουτίνα και την ασφάλεια γιατί το εξωτερικό περιβάλλον είναι τόσο πλούσιο και περίπλοκο από μόνο του και το παιδί θέλει να το γνωρίσει και να το κατανοήσει. Στην προσπάθειά μας να «εμπλουτίσουμε» τον κόσμο αυτόν με τη δική μας ενήλικη φαντασία και αυτό που εμείς θεωρούμε «μαγικό» και ενδιαφέρον πολλές φορές το μόνο που καταφέρνουμε είναι να δυσχεραίνουμε το έργο της ανάπτυξης.

Βιβλίο-τηλεόραση και αναπαραγωγή του κοινωνικού φύλου

Η κοινωνικοποίηση των παιδιών συντελείται μέσα από εικόνες και αναπαραστάσεις που υπάρχουν γύρω του. Ότι αποτυπώνεται στα βιβλία και τις κινούμενες εικόνες, τα παιδιά τα αφομοιώνουν σα δεδομένα και φυσικά. Το έντυπο και οπτικοακουστικό υλικό όπως σχολικά βιβλία, παραμύθια, κινούμενα σχέδια κ.τ.λ. συμβάλουν αποτελεσματικά στη δόμηση του εαυτού και του άλλου. Όταν αναφερόμαστε στη δόμηση του εαυτού μιλάμε και για την κατανόηση του φύλου. Το

περιβάλλον του νέου ατόμου προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό τις αντιλήψεις του, σχετικά με το τι θεωρείται αποδεκτό και τι όχι, σε σχέση με το φύλο του. Τα παιδιά μιμούνται και οικειοποιούνται τις ενήλικες συμπεριφορές, αλλά και τις εικόνες που σχετίζονται με αυτές.

Διαπιστώνουμε λοιπόν πως οι στερεοτυπικές αντιλήψεις επηρεάζουν τις συμπεριφορές των παιδιών και αναπαράγονται κοινωνικά. Τα κορίτσια παρουσιάζονται ως ευαίσθητα, ντροπαλά, όμορφα και συνεσταλμένα και η ενήλικη φαντασίωση που επεκτείνεται πάνω στο σώμα και στο μυαλό τους στην πρώτη ηλικία, είναι αυτή της νεράιδας, της πριγκίπισσας ή της μαμάς. Τα αγόρια παρουσιάζονται έξυπνα, με μαθηματική σκέψη, ζωηρά - δυνατά και τεμπέλικα και η ενήλικη φαντασίωση που επεκτείνεται πάνω τους είναι του σούπερ ήρωα, του ιππότη ή του αρχηγού.

Οι διακρίσεις σε βάρος της των φύλων, και ιδιαίτερα του γυναικείου, ενσωματώνονται κιάλας από πολύ νωρίς, από τότε που τα παιδιά αρχίζουν και αντιλαμβάνονται το βιολογικό τους φύλο (sex). Ταυτόχρονα, το κοινωνικό φύλο (gender) αναπαράγεται αποκλειστικά από τις κοινωνικές επιταγές, αλλά και από τα ερεθίσματα που θα επιλέξουμε εμείς οι ενήλικες, όπως την προφορική γλώσσα, τα βιβλία, τις ταινίες, τα παιχνίδια και από την ευρύτερη στάση μας απέναντι στα έμφυλα στερεότυπα.

Ενδεικτικά παραδείγματα σεξισμού στα βιβλία και στις ταινίες είναι ο αριθμός των αρσενικών και θηλυκών προσώπων, οι δραστηριότητες τους και οι ρόλοι-αποστολές που έχουν να φέρουν σε πέρας. Πιστεύουμε πως πρέπει να γίνεται μια αυστηρή διαλογή των ερεθισμάτων στο περιβάλλον του παιδιού, διότι ο σεξιστικός λόγος και η πατριαρχική εικόνα είναι κυρίαρχη στην συντηρητική κοινωνία όπου αναπτύσσεται το νέο άτομο. Τα κορίτσια πιο συχνά οικειοποιούνται αντρικές στερεοτυπικές συμπεριφορές, γεγονός που δεν είναι ιδιαίτερα ταμπού από την ενήλικη ηθική, αλλά μπορεί να επιβραβεύεται ως δυναμικό και δραστήριο, αντιθέτως όταν ένα αγόρι οικειοποιείται θηλυκές στερεοτυπικές συμπεριφορές απειλείται ο ανδρισμός και η καθαρότητα της ταυτότητας του. Οι λέξεις επίσης που χρησιμοποιούνται σε βιβλία και ταινίες είναι πάντα στο αντρικό γένος, ακόμα και όταν αναφέρονται σε γυναίκες ή σε μαθήτριες.

Στην κοινότητά μας σαν σκοπό έχουμε να μην είμαστε παθητικές δέκτριες της πατριαρχικής κοινωνίας στην οποία ζούμε και μεγαλώνουν τα νέα άτομα, αλλά αυτόνομες προσωπικότητες που δομούν τις ταυτότητες τους με κριτική σκέψη και σεβασμό στο νέο άτομο και τις επιθυμίες του. Με αυτόν τον τρόπο προσπαθούμε να αλλάξουμε τον τρόπο που μιλάμε, που φερόμαστε και που υπάρχουμε. Η παιδαγωγική για μας έχει μια προσέγγιση ελευθερίας του ατόμου από τις κυρίαρχες κοινωνικές επιταγές. Το μέσο για την απελευθέρωση μας είναι η επικοινωνία των βιωμάτων μας, μέσα σε μια κοινωνία ενήλικης και πατριαρχικής ηθικής.

Άγιος Βασίλης

Θα έπρεπε να πω την αλήθεια στο γιο μου, σχετικά με τον Άη-Βασίλη;

Ο αγαπητός μου γέρο – Άη Βασίλης! Νόμιζα ότι ο φουκαράς ο γεροντάκος είχε πεθάνει και ότι οι χριστουγεννιάτικες κάρτες ήταν ενθύμια του παλιού καιρού. Εγώ δε συναντώ σήμερα παιδιά που να τον πιστεύουν ακόμα, είναι όμως αλήθεια ότι συναντώ μερικές φορές γονείς που δεν έχουν καθόλου φαντασία.

Στις μέρες μας, με το καλοριφέρ και τις θερμάστρες, πρέπει να είναι δύσκολο να εξηγήσεις σ' ένα παιδί ότι ο Άη Βασίλης κατεβαίνει από την καπνοδόχο. Σ' έναν κόσμο με αεριοθούμενα, ένα παιδί που έχει κάποια φαντασία θα πρέπει να αναρωτιέται, πώς ο Άη Βασίλης και το αμάξι με τους τaráνδους αποφεύγουν τις εναέριες συγκρούσεις και άλλα αεροπορικά ατυχήματα.

Διηγηθείτε παραμύθια στο παιδί σας, αλλά ξεκαθαρίστε του ότι είναι παραμύθια – όχι η αλήθεια. Έχω την εντύπωση ότι οι γονείς που ήθελαν να πιστεύει ακόμα το παιδί τους στον Άη Βασίλη είναι εκείνοι που θα ήταν ικανοί να του πουν ψέματα σχετικά με την αναπαραγωγή του ανθρώπου και να του ιστορήσουν ότι τα παιδιά γεννιούνται μέσα στα λάχανα. Αυτοί οι ίδιοι γονείς είναι εκείνοι που θα μπορούσαν να το κάνουν να πιστέψει ότι αν αυνανίζεται θα πάει στην κόλαση, ή ότι αν λέει ψέματα θα χάσει τη γλώσσα του.

Θα ήταν καλύτερα αν θάβαμε τον Άη Βασίλη μια για πάντα. Έχουμε κιόλας αρκετά παραμύθια στον κόσμο, όπως είναι. Αν εσείς νιώθετε την ανάγκη να ντυθείτε σαν Άη Βασίλης, ας το μάθει το παιδί σας ποιος είναι πίσω απ' το παλτό και τη γενειάδα. Το παιδί σας πρέπει ακόμα να σας δει να γεμίζετε τις μπότες του με δώρα – αφήστε κατά μέρος τα θαύματα!

(Απόσπασμα από το «Έλευθερία όχι αναρχία» του Α.Σ.Νηλ)

Βιβλιογραφία

- Playing and reality, D.W.Winnicott, Tavistock Publications, 1971
- Play and Development: Evolutionary, Sociocultural, and Functional Perspectives
Artin Goncu, Suzanne Gaskins, L.E.A.,2006
- The child's world of make-believe; experimental studies of imaginative play, Singer, Jerome L, Academic Press,1973
- Play behavior, Joseph Levy, John Willey and Sons, 1978
- The advanced Montessori method vol.I, Maria Montessori, Clio Press Oxford, England, 1991
- Montessori and imagination, Northwest Montessori,
<https://mail.google.com/mail/u/0/#sent/1621be972312d07a?projector=1&messagePartId=0.1>
- Play in animals and humans, edit Peter K. Smith, Basil B. P., 1984
- Play, dreams and imitation in childhood, Jean Piaget, Psychology press, 1999
- What is the state of play?, Jaipaul L. Roopnarine, International journal of play, 2012
- The real thing: preschoolers prefer actual activities to pretend ones, Jessica Taggart ,Megan J. Heise ,Angeline S. Lillard, Developmental science, 2017
- Να εκπαιδύσουμε το ανθρώπινο δυναμικό, Μ.Μοντεσσόρι, Γλάρος, 1980
- Το παιχνίδι στα βρέφη και τα νήπια. Εξέλιξη και τεχνογνωσία του παιχνιδιού στον Ελληνικό χώρο, ιδιαίτερα κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα (1950-2000). Μεταπτυχιακή διατριβή, Δημοπούλου δέσποινα, 2008
<http://ikee.lib.auth.gr/record/113007/files/DEMOPOULOU%20DESPOINA.pdf>
- Η παιδική ηλικία και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, Μπετίνα Ντάβου, Παπαζήση, Αθήνα, 2005
- Νους στην κοινωνία: Η ανάπτυξη των ανώτερων ψυχολογικών διαδικασιών, L.S.Vygotsky, Gutenberg, 2000
- Φύλο και σχολική πράξη, Β. Δεληγιάννη-Σ. Ζιώγου, Βάνιας, 1997
- Εκπαίδευση και διάκριση των φύλων,Ε. Μαραγκουδάκη, Οδυσσέας 1995
- Φεμινιστική παιδαγωγική,Κ. Κοντογιάννης, Αφοι Κυριακίδη 2008
- Ελευθερία όχι αναρχία, Α.Σ.Νηλ, Μπουκουμάνης, 1975
- Παιδαγωγικό πλαίσιο του "Μικρού δέντρου"

